

e-makâlât

Mezhep Araştırmaları Dergisi

Journal of Research of Islamic Sects

e-ISSN: 1309-5803

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 2

Aralık | December 2025

İbâziyye'nin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat Eleştirisi: Kalhâtî Örneği

The Ibâdî Critique of Ahl al-Sunnah wa'l-Jama'ah: The Example of al-Qalhâtî

Hakan ATALAY

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi
Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, History of Islamic Sects

Balıkesir, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-3799-0007>

hakan-atalay@hotmail.fr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 23.08.2025

Kabul | Accept: 01.11.2025

Yayın | Publish: 30.12.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1771155>

Atıf | Cite As

Atalay, Hakan. "İbâziyye'nin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat Eleştirisi: Kalhâtî Örneği". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/2 (Aralık 2025), 387-404. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1771155>

Not | Note

Bu makalenin yazarı dergi alan editörleri ekibi içerisinde yer almaktadır. E-Makâlât politikası gereği çıkar çatışması durumu olmaması için gerekli tedbirler alınmıştır.

Makaleyi okuyarak görüş ve eleştirileri ile katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Mine Demirebilek'e ve hakemlere teşekkür ederim.

The author of this article is a member of the journal's editorial team. In accordance with E-Makâlât policy, the necessary measures have been taken to ensure that there is no conflict of interest.

I would like to thank Asst Prof. Mine Demirebilek, for her contributions and feedback after reading the article, and also thank the reviewers.

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Conflicts of Interest: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İbâzî âlimlerden Kalhâtî *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinde, birçoğu Ehl-i Sünnet çatısı altında kabul gören mezhepleri "Sıfâtiyye", "Müşebbihe" ve "Haşviyye" gibi isimlendirmeler altında tasnif ederek onları hem itikadî hem de siyasi bağlamda tenkit etmektedir. Bu eleştirilerde sıfatlar, rü'yatullah ve imamet gibi temel meseleler ön plana çıkmakta; bu konular üzerinden söz konusu mezhepler teşbih, teccim ve rivayetleri kendi ideolojik kabulleri doğrultusunda tahrif etmekle suçlanmaktadır. Bu tenkitlerin Mu'tezilî söylemlerle yer yer örtüştüğü görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu isimlendirmeler, yalnızca Ehl-i Sünnet'i değil, aynı zamanda literalist eğilimleriyle öne çıkan ve kimi zaman Ehl-i Sünnet dışında kalan zümreleri de kapsayan daha geniş bir eleştiri zeminine işaret etmektedir. Bu açıdan Kalhâtî'nin kullandığı kavramlar, yalnızca teolojik bir değerlendirme değil, aynı zamanda mezhebî kimlik inşasına hizmet eden polemiksel bir dilin ürünüdür. Bu kavramların Ehl-i Sünnet'le birebir özdeşleştirilmesi mümkün olmasa da, Ehl-i Sünnet anlayışını da içine alan genelleyici eleştiri kategorileri oldukları anlaşılmaktadır. Kalhâtî'nin mezhepleri isimlendirme ve tasnif etme biçiminin çoğu zaman muğlaklık içerdiği; bu nedenle kullandığı kavramların kapsamı ile eleştirilerin hedef kitlesi arasında belirgin bir sınır bulunmadığı hususu da bu çalışmada altı çizilen hususlardandır. Bu makale, Kalhâtî örneğinde İbâzîliğin Ehl-i Sünnet'e yönelik eleştirilerini sistematik biçimde ortaya koyarken, bu eleştirilerin hem kelâmî hem de siyasi boyutlarına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, İbâziyye, Kalhâtî, Ehl-i Sünnet, Haşviyye.

Abstract

The Ibâzî scholar al-Qalhâtî classifies the schools, many of which are accepted within the Ahl al-Sunnah, under terms such as "Sifatiyya," "Mushabbiha," and "Hashwiyya," criticizing them from both a theological and political perspective, in his work *al-Kashf wa'l-Bayân*. These criticisms highlight fundamental issues such as attributes, ru'yatullah, and imamate, accusing the schools in question of distorting the narratives, similitudes, and traditions based on these issues. These criticisms appear to overlap with Mu'tazilite discourses. In this context, these designations point to a broader ground of criticism encompassing not only the Ahl al-Sunnah but also groups characterized by their literalist tendencies, and sometimes those outside the Ahl al-Sunnah. In this respect, the concepts employed by al-Qalhâtî are not merely theological assessments but also the product of a polemical language that serves the construction of sectarian identity. While it is impossible to identify these concepts directly with the Sunni school, they are understood to be generalizing categories of criticism that also encompass the Sunni understanding. This study also emphasizes that al-Qalhâtî's naming and classification of sects often involves ambiguity, leading to a lack of clear boundaries between the scope of the concepts he employs and the target audience of his criticisms. This article systematically presents Ibâzî criticisms of the Sunni school, using al-Qalhâtî as an example, while illuminating both the theological and political dimensions of these criticisms.

Keywords: History of Islamic Sects, Ibâziyya, al-Qalhâtî, ahl al-Sunnah, Hashwiyya.

Giriş

İslâm mezhepleri tarihi, sadece inanç farklılıklarının değil, aynı zamanda karşılıklı eleştirilerin, tahkir edici ithamların, yargılayıcı ve abartı içeren ifadelerin de iç içe geçtiği bir alandır. Siyasî ve itikadî farklılıkların neden olduğu kutuplaşmalar, mezheplerin yalnızca inanç esaslarını değil, aynı zamanda birbirlerine yönelik isimlendirme, tasnif ve tenkit yöntemlerini de belirlemişlerdir. Bu bakımdan mezhebî tasnifler çoğu zaman objektif olmaktan ziyade, polemik içeren bir üslupla, taraflı bir bakışla ve dışlayıcı kavramlarla şekillenmiştir. İbâzî âlimlerden Ebû Abdillâh Muhammed b. Saïd el-Ezdi el-Kalhâtî'nin (ö. ?) *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinde yer alan tasnif, bu bağlamda önemli bir örnektir. Bu eserde Kalhâtî, temel mezhepleri sınıflandırırken, çoğu Ehl-i Sünnet olarak bilinen fırkaları "Sıfâtiyye, Müşebbihe ve Haşviyye" başlığı altında ele almaktadır. Bu isimlendirmelerin tarihsel kullanımına bakıldığında, te'vilci yaklaşımla nasları yorumlayan Mu'tezile ve İbâzîlik gibi mezheplerin, genellikle zâhirî yorumu benimseyen kesimleri, hususî olarak ise te'vil karşıtı ve hadis merkezli yaklaşımı benimseyen çevreleri hedef aldıkları görülmektedir. Bu ve benzeri adlandırmalar, bu anlamda yalnızca teolojik terimler değil, aynı zamanda itikadî sapma ve bid'at suçlamalarını içeren ideolojik etiketlerdir.

Bu çalışmanın konusu, İbâzîliğin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olarak bilinen dinî oluşumlara yönelttiği eleştirilerin zeminini tespit etmek ve bunu İbâziyye'nin düşünce sistemini yansıtan önemli bir kaynak olan Kalhâtî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserini merkeze alarak analiz etmektir. Çalışmanın temel problemi, İbâzî kelâmında Ehl-i Sünnet'in nasıl konumlandırıldığı ve bu konumlandırmada Ehl-i Sünnet'in hangi görüşler ve tutumlar üzerinden hangi gerekçelerle tenkit edildiğidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, *Müşebbihe* ve *Haşviyye* gibi lakaplarla ithamın çoğunlukla Sünnî fırkaları hedef aldığını ve bu açıdan İbâziyye'nin Ehl-i Sünnet'e karşı tutumunda Mu'tezile ile paralel nitelikler taşıdığını vurgulamaktır.

İbâzîliğe ve onun mezhepler tarihindeki özgün konumuna dair akademik çalışmalar son yıllarda artış göstermiş olsa da, İbâzîliğin diğer mezheplere, özellikle Ehl-i Sünnet'e yönelik

eleştirilerine dair çalışmalara nadiren rastlanmaktadır. Ehl-i Sünnet'in İbâzilik tarafından nasıl konumlandırıldığı, hangi kavramlarla eleştirildiği ve bu eleştirilerin hangi siyasî ve itikadi bağlama oturtulduğuna dair literatürde bir boşluk olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışma, İbâziliğin kendilerini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olarak tanımlayan mezheplere yönelik olarak 'Sıfâtiyye', 'Müşebbihe' ve 'Haşviyye' gibi kavramlar üzerinden yönelttiği eleştirileri Kalhâtî özelinde incelemekte; bu eleştirilerin kavramsal, siyasî ve kelâmî boyutlarını ortaya koyarak literatürdeki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

el-Keşf ve'l-beyân adlı eserin müellifi Kalhâtî, Umman'ın eski başşehri Kalhât'ta doğmuş, Yemen asıllı olduğu tahmin edilen bir İbâzî âlimdir. Kalhâtî'nin yaşadığı dönem konusunda farklı görüşler mevcuttur. *El-Keşf ve'l-beyân* eserinin muhakkiki gibi bazı araştırmacılar onun 4./10. yüzyılda yaşadığı tahmininde bulunmuşlardır.¹ Ancak diğer araştırmacılar, Kalhâtî'nin daha geç bir dönemde yaşamış olabileceğini savunmuşlardır. Kimileri onun 5./11. yüzyıl'da yaşamış olabileceğine işaret ederken, kimilerine göre ise 6./12. yüzyılın sonları ile 7./13. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir.² Bu sebeple Kalhâtî'nin eserindeki görüş ve nitelermelerin doğru anlaşılması açısından, yaşadığı dönem hakkındaki farklı yorumların dikkate alınması önemlidir.

Kalhâtî'nin hayatına dair net bilgiler bulunmamakla birlikte, *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eseri üzerinden fikir dünyasına ve mezhep algısına dair önemli ipuçlarına ulaşmak mümkündür. *el-Keşf ve'l-beyân*, İslâm tarihinde vuku bulmuş siyasî olaylar ve İslâm mezheplerine dair İbâziyye mezhebinin bakış açısını yansıtmaya bakımından dikkate değer bir kaynaktır. Üç cilt olarak telif edilen eserin sadece ikinci ve üçüncü ciltleri günümüze ulaşmıştır. Eserin bir bölümü tarihî olaylara ayrılmış olmakla birlikte, diğer bir bölümünde İslâm fırkaları meşhur "yetmiş üç fırka hadisi" bağlamında beş ana grup altında tasnif edilmiştir. Her mezhep öncelikle kendi görüşleriyle tanıtılmakta, ardından bu görüşler İbâzî bakış açısıyla yorumlanarak tenkit edilmektedir.³ Kalhâtî'nin *Sıfâtiyye*, *Müşebbihe* ve *Haşviyye* gibi terimlerle gerçekleştirdiği sınıflandırma ise, İbâzî kelâm geleneğinin çoğunlukla Sünnî düşünceye yönelik temel itirazlarını yansıtmaya açısından anlamlıdır. Bu sebeple çalışmamızda, çoğu Ehl-i Sünnet çatısı altında kabul gören mezhepler hakkında İbâziliğin bakış açısı ve bu eleştirilerin kelâmî, siyasî ve hadis anlayışı gibi çeşitli bağlamlardaki temellendirilmesi, Kalhâtî'nin bahsi geçen eseriyle sınırlandırılarak incelenmiştir.

Burada hemen belirtmek gerekir ki Kalhâtî, İbâzî düşüncenin önemli bir temsilcisi olmakla birlikte, görüşlerinin her yönüyle mezhebin bütüncül çizgisini yansıttığı söylenemez. Nitekim Halku'l-Kur'an meselesinde Mağrib İbâzîleri ile Umân İbâzîleri arasında birbirine zıt fikirler benimsenmiş; tarihsel süreçte ise Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikri İbâziyye'de genel kabul görmüştür.⁴ Kalhâtî'nin ise bu konuda Mu'tezile karşıtı ve Ehl-i Sünnet'e daha yakın bir duruş sergilediği görülmektedir.⁵ Bu durum, Kalhâtî'nin tüm görüşlerinin mezhep adına tam bir temsiliyet taşımadığını göstermektedir. Bununla birlikte onun, sıfatlar, teşbih ve rü'yetullah gibi temel meselelerde Ehl-i Sünnet'e karşı geliştirdiği eleştirel tavır, İbâziliğin genel yaklaşımıyla büyük ölçüde örtüşmektedir.

İbâzilik ile Mu'tezile arasında başta tevhid ve sıfatlar meselesi olmak üzere birçok kelâmî konuda dikkate değer benzerlikler bulunmaktadır. Her iki mezhepte de teşbih ve tescim gibi tehlikelere düşmemek adına te'vil'e önem veren bir tutum göze çarpmaktadır. İki mezhep de Allah'ı cisim, suret, yön ve sınır gibi özelliklerden tenzih etmeyi tevhidin temel ilkesi olarak görür. Bu bağlamda iki mezhep de sıfatların zatın aynısı olduğunu kabul eder ve zâtî sıfatlar ile

¹ Seyyide İsmâil Kâşif, "Mukaddime", *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyide İsmâil Kâşif, mlf. Ebû Abdillâh Muhammed b. Saïd el-Ezdi el-Kalhâtî (Umân: Saltanatu Umân, 1980), 1/8.

² Bk. Kadir Gömbeyaz, "İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi -Kalhâtî Örneği-", *İslâmî İlimler Dergisi* 10/1 (2015), 152-155.

³ Kalhâtî ve onun eseri hakkında geniş bilgi için bk. Harun Yıldız, "Kalhâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 26.07.2025); Muhammad Kafafi, "Abû Saïd Muhammad b. Saïd al-Azdi al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu", çev. Ethem Rûhi Fığlalı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970), 177-180.

⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1983), 130; Orhan Ateş, *Kendi Kaynaklarından İbâziyye* (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 177-180; Orhan Ateş, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi* (Ankara: Astana Yayınları, 2022) 119-124; Mehmet Hanifi Yoldaş - Mehmet Kubat - Fevzi Çakmak, "İbâdî Düşüncede Kur'an'ın Yaratılmışlığı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 18/1 (2023), 106-114.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Saïd el-Ezdi el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyid İsmâil Kâşif (Umân: Saltanatu Umân, 1980), 1/289-307.

fiilî sıfatlar arasında ayırım gözetir.⁶ Ayrıca iki mezhep, Kur'an'ın mahlûk oluşu, rû'yetullahın imkânsızlığı, büyük günah işleyenin ebedî azaba uğrayacağı ve va'd-va'îd prensibi gibi konularda da büyük ölçüde örtüşen görüşlere sahiptirler.⁷ Nitekim birçok çağdaş araştırmacı, özellikle akaid alanında bu iki mezhep arasında bir etkileşim ya da en azından paralel bir gelişim süreci olduğunu dile getirmiştir.⁸

İbâzilik, kader ve kulların fiilleri gibi bazı meselelerde Mu'tezile'den ayrılarak zaman zaman Ehl-i Sünnet'e yakın bir tutum sergilese de, teşbih, teccîm, sıfatların keyfiyeti ve rû'yetullah gibi konularda Mu'tezile ile ortak bir pozisyonda yer alır. Bu müşterek zemin, İbâziliğin Ehl-i Sünnet'e ve genel olarak zâhirî yaklaşımı benimseyen kesimlere yönelttiği itikadî eleştirilerin arka planını anlamak açısından da önemlidir. Zira İbâziler, tıpkı Mu'tezile gibi, Allah'a yön, cihet, uzuv isnadında bulunan görüşleri teşbih ve teccîm olarak değerlendirmekte, söz konusu kesimlerin zâhirî okuma biçiminin sebep olduğu teşbih ve teccîme kapı aralayan yaklaşımlarını eleştirmektedirler. Bu bağlamda nassların zâhirine bağlı kalınarak sıfatları isbât eden yaklaşım biçimine sahip olan Sünnî kesimleri *Müşebbihe* ve *Haşviyye* gibi tahkir edici lakaplarla itham ederler.⁹ Burada Müşebbihe tabiri, Allah'ı yaratılmışlara benzetmek ithamını ifade ederken, Haşviyye tabiri ise rivayet edilen her şeyi hadis adı altında kabullenerek bunu din edinenleri ifade etmektedir.¹⁰ Dolayısıyla nassların zâhirine bağlılığın yanı sıra selef ve sünnet vurgusuna dayalı bir yaklaşımı benimseyen Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve İbâziyye gibi muhalifleri tarafından itikadî meselelerde bu tür ithamların hedefinde olmuştur.

Çalışmamızda görüleceği üzere Kalhâti'nin Sünnî fırkaları ele aldığı "Sıfâtiyye, Müşebbihe ve Haşviyye" şeklindeki tasnifi, bu eleştirel tavrın klasik dönemdeki tipik bir örneğini teşkil eder. Sıfatları ispat eden yaklaşımı "kadîmlerin çokluğu" gibi bir tehlike barındırmakla itham eden İbâzilik, literalist ve rivayet merkezli düşünceye sahip olan kesimleri yukarıda geçen isimlerle vasıflandırmıştır. Bu açıdan İbâzî tenkitlerinin Mu'tezilî temellerle uyumlu, kelâmî argümanlara dayalı bir mantığa sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda, İslâm Mezhepleri Tarihi disiplinine özgü yöntemsel ilkeler esas alınarak, fikirlerin tarihsel bağlamı, mezhebî aidiyetlerin belirleyiciliği, müellifin ideolojik perspektifi ve mezhep içi temsiliyet düzeyi dikkate alınarak analitik bir çözümleme amaçlanmıştır. Ayrıca, metin merkezli ve karşılaştırmalı analizlerle birlikte siyasi-itikadî aidiyetin mezhebi kimlik inşasındaki işlevi de göz önünde bulundurulmuştur. Bu aidiyetin, muhatap alınan karşıt kesimlerin olumsuz lakaplarla anılmasına ve uç görüşler üzerinden genellemeci ya da indirgemeci bir söylemin inşasına zemin hazırlayabileceği hususu gözetilerek veriler değerlendirilmiştir.

1. Kalhâti'nin Ehl-i Sünnet Mezheplerini Eleştirdiği Noktalar

Kalhâti, İslâm mezheplerinin teşekkül sürecini, siyasi kırılma anları üzerinden açıklamaktadır. Buna göre, İslâm ümmeti Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra üç ana gruba ayrılmıştır: (1) Onu öldürenler, (2) ne ondan ne de katillerinden yana olanlar, (3) onun kanını talep edenler. Bu üçlü ayırım, Kalhâti tarafından şu şekilde isimlendirilir: Birinciler "Ehlü'l-İstikâme", ikinciler "eş-Şükkâk", üçüncüler ise "el-Osmâniyye". Ona göre Kaderiyye, Mu'tezile ve Cehmiyye fırkaları, "eş-Şükkâk"tan türemiştir. Sıfâtiyye, Müşebbihe ve Haşviyye ise "el-

⁶ Krş. Osman Aydın, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci: Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebü'l-Hüzeyl Allaf* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 174 vd.; Nürüddin Abdullâh b. Hamid es-Sâlimî, *Muhtasar İbâzî İnanç Esasları*, çev. ve değerlendiren Orhan Ateş (Ankara: Astana Yayınları, 2022), 25-29; Amr Halife en-Nâmî, *İbâzilik Araştırmaları*, çev. Orhan Ateş (Ankara: Astana Yayınları, 2021), 136.

⁷ Detaylı bilgi için krş. Osman Aydın, *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü: Tarihi ve Öğretisi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 242 vd.; Nâmî, *İbâzilik Araştırmaları*, 107-138; Ateş, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi*, 53-128; Ateş, *Kendi Kaynaklarından İbâziyye*, 175-182; Mehmet Hanifi Yoldaş – Mehmet Kubat, "Tevhid Esası Ekseninde İbâziyye-Mu'tezile Etkileşimi", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* (Haziran 2022) 8/1, 56-63. İbâziyye'nin temel inanç esasları ve bunların Mu'tezilî inanç esaslarıyla karşılaştırılması hakkında müstakil bir çalışma için bk. Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.

⁸ Nâmî, *İbâzilik Araştırmaları*, 107. Bu konuda yapılmış bir çalışma için ayrıca bk. Ateş, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi*.

⁹ Mu'tezile'nin Ashâbu'l-Hadis kesimlerini *Müşebbihe* ve *Haşviyye* olarak anmasına örnek olarak bk. Ebü'l-Kâsım el-Belhî el-Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât ve ma'ahu uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu vd. (İstanbul-Ammân: Kuramer Yayınları-Dârü'l-Feth, 2018), 245-248.

¹⁰ bk. Ka'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, 203-204. Bu tabirin ifade ettiği anlam hakkında daha fazla bilgi için bk. Hatice Arpaguş, "Haşvî Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012), 65-106.

Osmâniyye"ye dayanır. Havâric, tahkim olayından sonra Hz. Ali'den ayrılanlardır. Râfıza ve Şia ise, Hz. Ali'nin yandaşları olup ona muhalefet edenlere karşı savaşıyorlardır.¹¹

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Kalhâtî nezdinde sıfatları ispat eden fırkaların siyasi çizgisi, Hz. Osman'ın katillerine karşı savaşıyor "el-Osmâniyye" tavrının devamı olarak görülmemekte; bu da söz konusu çevrelerin Emevî taraftarlığıyla özdeşleştirildiğini düşündürmektedir. İtikadî açıdan ise Kalhâtî, "teşbih" ve "haşv" gibi ithamlar üzerinden bu fırkaların literalist eğilimlerini hedef almakta; bu lakaplar aracılığıyla dolaylı biçimde Ehl-i Sünnet'in hem itikadî hem de siyasi çizgisini eleştirmektedir.

Kalhâtî'nin "Sıfâtiyye ve Müşebbihe'den Haşviyye" başlığı altında topladığı fırkalar, günümüzde yaygın kabul gören tasniflere göre Ehl-i Sünnet içinde yer alan bazı mezheplerle kesişse de, tamamı doğrudan Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında değerlendirilmemektedir. Bu gruplar arasında sıfatlar konusunda antropomorfizmin sınırlarında dolaşan Kerrâmiyye ve bazı Zâhirî eğilimler gibi, Sünnî kelâm geleneklerinden ayrılan oluşumlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla Kalhâtî'nin bu başlık altında yürüttüğü eleştiriler, Ehl-i Sünnet'in bütününe yönelik doğrudan bir reddiye olmaktan ziyade, sıfatlara literal anlamlar yükleyen eğilimlere yöneltilmiş daha geniş kapsamlı bir tenkit olarak okunmalıdır. Ancak Kalhâtî'nin bu fırkaları genel olarak sıfatları ispat eden eğilimler bağlamında bir araya getirmesi ve bu yolla teşbih ve haşv gibi ithamlar yönelmesi, bu eleştirilerin dolaylı olarak Ehl-i Hadis'i ve Ehl-i Sünnet'in belirli yorumlarını da kapsadığını göstermektedir.

Bu genel tasnif altında yer alan fırkalar, Kalhâtî'nin ifade ettiği üzere, Allah'a yüz ve eller gibi kesin sıfatlar atfetmişlerdir. Bazıları Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetmede aşırı gitmişler ve bu yüzden Sıfâtiyye olarak adlandırılmışlardır. Sıfâtiyye birçok fırkaya ayrılmıştır. Sıfâtiyye'den olan bazı mezhepler, nasslardaki arşa istivâ ve eller gibi sıfatlara fiil nispet ederek yetinmiş, bazıları ise "vârid olan lafzın anlamını bilmiyoruz" diyerek yorum yapma konusunda tereddüt etmiştir.¹² Bu fırkalar sırasıyla, 1-Kerrâmiyye, 2-Heysamiyye, 3-Eş'ariyye, 4-Mâlikiyye, 5-Hanefiyye, 6-Hanbeliyye, 7-Şâfiyye, 8-Dâvudiyye, 9-Kehşemiyye, 10-Âbiriyye, 11-Sevriyye, 12-Rezniyye, 13-İshâkiyye, 14-Vâhidiyye 15-Zâhiriyye, şeklindedir.¹³

Burada isimlendirme konusuna özellikle dikkat çekmek istediğimiz hususlardan biri de Kalhâtî'nin, bahsi geçen fırkaların dışarıdan nasıl tanımlandığı kadar, kendi iç isimlendirmelerine de temas etmesidir. Kalhâtî, Ehl-i İstikâmet'in (yani İbâziyye'nin) bu fırkaları "Ehl-i Firkat" ve "Ehl-i Fitne" olarak adlandırdıklarını belirtir. Buna karşın, eserdeki ifadelerle bakıldığında bahsi geçen fırkalar kendilerini "Selefiyye ve Halefiyye" olarak adlandırmakta ve "Sünnî ve Cemaat" şeklinde nitelemektedirler.¹⁴ Bu açıklama, "Selefiyye" adlandırmasının tarihi açıdan erken bir kullanımını yansıtıyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte, klasik metinlerde "Selef" kavramının kimi muhakkikler tarafından zaman zaman "Selefiyye" şeklinde kaydedildiği bilinmektedir (Örneğin Âmidî'nin (ö. 631/1233) *Ebkâru'l-efkâr*'ında olduğu gibi).¹⁵ Dolayısıyla

¹¹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/325-326.

¹² Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/357.

¹³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/371-391. Bahsi geçen fırkalardan bazıları, Şehristânî'nin eserinde benzer fakat biraz farklı şekilde zikredilmektedir. Şöyle ki Kerrâmiyye'nin alt kolları olarak, Âbidiyye, Tevniyye, Zeriniyye, İshâkiyye, Vâhidiyye, Heysamiyye zikredilmektedir. Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekil (Kâhire: Müessesetü'l-Halebî, 1968), 1/108. Kalhâtî'nin bahsettiği Âbiriyye, Sevriyye, Rezniyye gibi fırkalar muhtemelen yukarıdaki fırkalara tekabül etmektedir.

¹⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/357. "Selefiyye ve Halefiyye" şeklindeki ifadesi için ayrıca bk. Muhammed b. Abdülcelil, *el-Firaku'l-İslâmiyye min hilâl el-keşf ve'l-beyân* (Tunus: Merkezü'd-dirâse ve'l-ebhâsi'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâat - el-Câmiatu't-Tünusiyye, 1984), 2/357. Bu ifadenin yazılış şekli yazma eserden de tespit edilerek teyit edilmiştir. bk. a.mlf., *el-Keşf ve'l-beyân* (Auckland: Auckland Libraries Heritage Collections, GMS-097), 450. Nüshanın online ulaşımını sağlayan Auckland Libraries Heritage Collections GMS-097'na teşekkür ederim.

¹⁵ Bk. Seyfeddin el-Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdi (Kâhire: Dâru'l-kütüb ve'l-vesâik, 2002) 5/96. Nitekim Âmidî'nin eserindeki ilgili sayfada "es-Selefiyye min el-muhaddisîn" ibaresi yer alırken, içindekiler kısmında ise "es-Selef min el-Muhaddisîn" şeklinde yazılmıştır. Bk. a. mlf. a.g.e., 312. Âmidî'nin tasnifini alıntılamanın sonraki bazı müelliflerin de bu ibareyi "es-Selef min el-Muhaddisîn" şeklinde yazdıkları görülmektedir. Örneğin bk. Adüdüddin el-İcî, *el-Mevâkıf fî ilmi'l-kelem*, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb), 429. Konuyla ilgili ayrıca bk. Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikadî Furka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 198-205. Literatürde "Selefiyye" kavramının ilk kullanımının İbn Teymiyye ile başladığına dair yaygın kanaat için bk. Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik: İslâmî Köktenciliğin Tarihi Temelleri* (İstanbul: Kitap Yayınları, 2014), 29; Henri Lauziere, "The Construction of Salafiyya: Reconsidering Salafism From The Perspective of Conceptual History", *International Journal of Middle East Studies*, 42/3 (2010), 370 vd.; Mine Demirbilek - Hakan

bu terimin kullanımına ilişkin değerlendirmelerde ihtiyatlı davranmak daha sağlıklı olacaktır. Bu bağlamda Kalhâtî'nin yaşadığı zaman dilimi hakkındaki tartışmaların da göz önünde bulundurulması gerekir. Bununla beraber, söz konusu ifadenin Kalhâtî metninde yer alması, kavramın dolaşımı ve tarihi gelişimi açısından dikkat çekici bir veridir. Diğer taraftan buradaki *Selefiyye* ve *Halefiyye* ifadelerinin tam olarak hangi grupları kapsadığının net olmayışı da burada belirtilmesi gereken hususlardandır.

Bu açıklamanın ardından, Kalhâtî'nin zikrettiği mezheplerin görüşlerine yönelerek, bu yapıların hangi yönleriyle teşbih ve haşv suçlamalarına maruz kaldıklarını değerlendirebiliriz. Kerrâmiyye'nin sıfatları isbât etmede tecsîm ve teşbihe ulaştığını belirten Kalhâtî, bu mezhebin inançları arasında, Allah'ın taht üzerinde yerleşmiş olması, hareket etmesi, Hz. Âdem'i kendi sûretinde yaratması ve kıyamet günü muhasebe için geleceği gibi örneklere yer verir.¹⁶ Esasında Kerrâmiyye'nin bir kolu olan Heysamiyye'nin fikirlerini aktarırken ise Kalhâtî, İbn Heysam'ın, Allah ile arş arasında sonsuz bir uzaklık bulunduğu ve Allah'ı bir cisim olarak adlandırdığına dair fikirlerine değinir. Ayrıca onun teşbih ithamını reddettiğine dair açıklamasına da yer verir. Buna göre İbn Heysam, Müşebbihe'nin Allah'a atfettiği biçim, şekil, sınır, hudut vs. gibi niteliklerin Kerrâmiyye'ye atfedilenlere benzemediğini iddia etmekteydi.¹⁷ Burada verilen bilgilerin benzeri Şehristânî'nin eserinde de yer almaktadır.¹⁸

Buradan anlaşıldığı üzere İbn Heysam, Kerrâmîlerin Müşebbihe'den farklı düşündüğünü söylemeye çalışarak Kerrâmiyye'ye yönelik teşbih ithamını reddetmektedir. Mezhebiyle ilgili ön yargıları kırmaya çalışan İbn Heysam'ın bu yaklaşımı, toplum nezdinde yeniden değer kazanmasına katkı sağlamış ve bu yönüyle onları Ehl-i Sünnet'e, özellikle Eş'arîlere yakın bir pozisyona getirmiştir.¹⁹ Buna rağmen Kalhâtî, bu fırka içindeki ihtilaflara değinirken "Mücessime'nin bir kısmı" gibi ifadeleri kullanmaktadır. Bunun sebebi yüksek ihtimalle bu fırkanın Allah'ı cisim olarak tanımlamasıdır. Bu fırka içerisinde bazılarının Allah'ın dünyada görülebileceği, bazılarının da Allah'a beden, kemik, el, bacak, iki göz ve iki kulak gibi uzuvlar atfettiklerini fakat bunların yaratılmışlara benzemediğini savdukları da belirtilir.²⁰ Dolayısıyla bu tür görüşler de bahsi geçen fırkanın teşbih ve tecsîmle suçlanmasında etkili olmuştur. Bu noktada Kerrâmiyye'nin yalnızca İbâziyye tarafından değil, makâlât eserlerinin birçoğunda Mücessime altında değerlendirildiği de belirtilmelidir.²¹

Eş'arîlik hakkındaki ifadelerine gelince Kalhâtî, Allah'ın mutlak kâdir, âlim ve mürid olduğu konusunda Eş'arîliğin Ehl-i İstikâmet'e (yani İbâziyye'ye) yakın olduğunu fakat şu hususta tenakuza düştüklerini belirtir: Eş'arîler, Allah'ın ilimle âlim, kudretle kâdir, kelâmla mütekellim vs. olduğunu söylerken; Ehl-i İstikâmet O'nun zâtıyla âlim, zâtıyla kâdir vs. olduğunu söyler. Bunun dışında Eş'arîlerin İbâziyye'yle zıt olan başka bir görüşü de Allah'ın ahirette gözle görülmesi inancıdır.²² Bu görüşün de mezhebin İbâziyye tarafından Müşebbihe altında değerlendirilmesine zemin hazırladığı açıktır.

Mâlikîliğe gelince, bu mezhebin arşa istivanın ma'lum; keyfiyeti meçhul şeklindeki düşüncesine ve tevîl karşıtı tutumuna dikkat çekilmektedir.²³ Hanbelîlikten bahsederken ise Kalhâtî, bu grubun diğer tüm Müşebbihe gruplarından daha büyük teşbih ve aşırılığa düştüğünü ifade eder. Ona göre Hanbelîler, İslâm hukukunda akıl, Kur'an ve Sünnet tarafından reddedilen meseleler ortaya atmışlardır.²⁴ Şâfilik hakkında teşbih ve haşv ile ilişkilendirmeye

Atalay, "Türkiye'de Selefilik Araştırmalarında Rastlanan Bazı Sorunlar", *İslâmî Araştırmalar* 29/2 (Eylül 2018), 448-459; İsmail Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* (2019) 23/1, 545-562.

¹⁶ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/371.

¹⁷ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/371.

¹⁸ bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/109-111. Kalhâtî'nin eserinde Şehristânî etkisinin bulunduğu da görülmüştür. bk. Gömbeyaz, "İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi -Kalhâtî Örneği-", 149-168.

¹⁹ Abdylkader Durguti, "Makâlât Geleneğinde Muhammed b. Heysam ve Heysemiyye Mezhebi", *e-Makâlât* 14/2 (2021), 987-1019. Kerrâmiyye'nin fikirleri ve bu mezhebe yönelik tenkitler hakkında ayrıca bk. Sönmez Kutlu, *Tarihî Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 303-319; Zeynep Alimoğlu Sürmeli, *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018), Zeynep Alimoğlu Sürmeli - Ahmet Bağlıoğlu, "Eş'arî Gelenekte Kerrâmiyye Tenkidi: İbn Fûrek, Bağdâdî ve İsferyâni Örneği", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 183-211.

²⁰ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/372.

²¹ Sürmeli, *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*, 100 vd.

²² Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/372.

²³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/373.

²⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/382.

müsaait görüşler arasında ise; bazıları birbirini yalanlayan hadisler rivayet edilmesi, Allah'ın kıyamet günü gözle görüleceğine ve mahlukatı hesaba çekmek için bir tepecik üzerine oturacağına, peygamberlerin ve salih insanların cennette O'nu ziyaret edeceklerine, etrafında kürsüler üzerinde olacaklarına, O'nun ise nurdan bir kürsü üzerinde oturacağına inandıkları gibi görüşler zikredilebilir.²⁵ Hanefiliğe gelince, Ebû Hanife'nin kıyas metodunu benimsemesine değindikten sonra onun verdiği birtakım fetvaları zikretmektedir. Fakat ne haşv ne de teşbihle ilişkilendirilmeye müsaait bir görüşüne rastlanmaması dikkat çekicidir.²⁶ Bu da söz konusu fırkaların "Sıfâtiyye, Müşebbihe ve Haşviyye" altında zikredilmesinin aslında sıfatları ispat etmeyi ilke edinen mezheplere yönelik genel bir tasnif mahiyetinde olduğunu düşündürmektedir. Bu durum ise, ilgili bölümde ele alınan mezheplerin tamamının bu üç lakaba aynı anda muhatap olup olmadıkları sorusunu akla getirmektedir.

"Sıfâtiyye, Müşebbihe ve Haşviyye" fırkalarını ele aldığı kısımda Kalhâtî, yukarıda bahsi geçen yedi mezhebi görüşleriyle birlikte zikrettikten sonra, sekizinciden on beşinciye kadar olan mezhepleri (8-Dâvüdiyye 9-Kehşemiyye 10-Âbirriyye 11-Sevriyye 12-Rezniyye 13-İshâkiyye 14-Vâhidiyye 15-Zâhiriyye) yalnızca isimleriyle anmakta ve bu grupların tamamının Sıfâtiyye'den Haşviyye fırkasından olduklarını belirtmektedir.²⁷ Ancak "tüm bu fırkalar" ifadesinin yalnızca son sekiz grubu mu yoksa ilk yediyle birlikte tüm on beş fırkayı mı kapsadığı, metnin lafzı itibarıyla açık değildir. Yakın bağlam açısından bu ifade, son zikredilen mezheplerle sınırlı gibi görünse de, Kalhâtî'nin genel olarak bu fırkalara karşı takındığı eleştirel tutum göz önüne alındığında, söz konusu ithamın sıfatları ispat etmeyi ilke edinen tüm bu fırkaları kuşatan bir değerlendirme olabileceği de ihtimal dahilindedir. Bu belirsizlik, hem "Müşebbihe" ve "Haşviyye" lakaplarının polemik dilindeki esnek kullanımıyla hem de mezhep tasniflerinin çoğu zaman sabit kategorilerden ziyade retorik vurgulara dayanmasıyla ilişkili olabilir.

Metinde geçen "Sıfâtiyye" terimi, müteşâbih âyetlerin anlaşılması konusunda Allah'a sıfat nispet edilmesini savunan ve bu yönüyle sıfatları nefy eden Mu'tezile'ye karşı muhafazakâr bir tutum benimseyen farklı itikadî oluşumları ifade etmektedir.²⁸ Diğer taraftan bu adlandırma, yalnızca Ehl-i Sünnet'i tanımlamak için değil, Allah'ın sıfatlarını ispat etmeyi esas alan çeşitli eğilimleri kapsayan daha geniş bir üst kategori olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Şehristânî, bu kavramı hem Selef anlayışını sürdürmeyi amaçlayan kelâm karşıtı zâhirî gruplar hem de Küllâbilik ve Eş'arilik gibi kelâmî yorumlara açık fırkalar için kullanmakta; hatta teşbih eğilimleriyle öne çıkan Müşebbihe ve Kerrâmiyye'yi de bu başlık altında değerlendirmektedir.²⁹ Dolayısıyla Kalhâtî'nin "Sıfâtiyye'den Haşviyye" şeklindeki ifadesi, yalnızca Ehl-i Sünnet adı altında kabul gören mezhepleri değil, sıfatlar konusunda literalist yaklaşım sergileyen tüm zümreleri kapsayan daha geniş bir eleştirinin parçası olarak anlaşılabilir.

Öte yandan, Kalhâtî'nin "Sıfâtiyye ve Müşebbihe'den Haşviyye" terkindeki "Haşviyye" ithamının da bu fırkaların tamamını mı, yoksa içlerindeki belirli eğilimleri mi hedef aldığı net değildir. "Haşviyye" nitelemesi, "çok hadis nakleden ama manalarını ve içeriklerini bilmeyen", "boş sözleri toplayıp nakletmekle uğraşan", "toplumun alt kesimine mensup avam tabaka" gibi manalara karşılık gelmektedir.³⁰ Bu ötekileştirici lakap genellikle nassların zâhirine bağlı kalan, te'vile mesafeli duran ve bu nedenle teşbih ithamına açık olan aşırı literalist kesimler için kullanılmaktadır.³¹ Bu tabire muhatap olanlar ise çoğu zaman Ashâbu'l-Hadis ve daha özel olarak Hanbelî ve Zâhirî çevreler olmuştur.³²

Kalhâtî'nin metninde Sıfâtiyye ve Haşviyye ayrımı açıkça ortaya konmadığı için, bu itham hem sıfatları ispat etmeyi ilke edinen tüm fırkalara yöneltilmiş kapsamlı bir reddiye olarak, hem de zâhirî yaklaşımda uç noktaya varan belirli anlayışlara dönük seçici bir eleştiri olarak okunmaya müsaittir. Bu tür anlam belirsizlikleri, dönemin mezhepler arası tartışmalarında

²⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/383.

²⁶ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/372-382.

²⁷ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/391.

²⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/92 vd.; İlyas Çelebi, "Sıfâtiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21.07.2025).

²⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/92 vd.

³⁰ İsa Koç, "Haşviyye Zihniyeti", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV* (İstanbul: İLEM – DİMAM, 2015), 216.

³¹ Bu ithama muhatap olan şahıslara örnek olarak Mukâtil b. Süleyman, Dâvud el-İsfahânî, Süfyân es-Sevrî, Şerik b. Abdullah, İbn Ebî Leylâ, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Nasr el-Huzâi gibi Ehl-i Hadis'ten bazı isimler zikredilebilir. Bk. Ka'bi, *Kitâbü'l-Makâlât*, 204, 244; Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, thk. Helmut Ritter (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1931), 7.

³² Koç, "Haşviyye Zihniyeti", 217-219.

kavramsal sınırların çoğu zaman muğlak ve yoruma açık olduğunu göstermektedir.

1.1. Zâhirî Yaklaşım Eleştirisi: Teşbih İthamı

Sıfatları ispat eden mezheplerin Müşebbihe olarak adlandırılmasının temel sebebi, bu mezheplerin nassları genellikle lafzî yoruma tâbi tutmalarıdır. Nitekim Kalhâti'nin belirttiğine göre, Mâlikîler, Hanefîler, Hanbelîler ve Şâfiîler dahil olmak üzere *Sünnet ve Cemaat'e* tâbi olduklarını iddia edenler, Allah hakkında istiva, eller ve yüz gibi sıfatları lafzî olarak yorumlamışlardır. Aynı şey, hadislerde zikrettikleri şeyler için de geçerlidir. Mesela "Âdem'i kendi süretinde yarattı";³³ "Kulların kalbi Rahman'ın iki parmağı arasındadır";³⁴ "Allah Âdem'in çamurunu kırk gece eliyle yoğurdu."³⁵ gibi rivayetler bu minvaldedir. Bu hususta Kalhâti, söz konusu mezhepleri hadislerle eklemeler yaparak bunları tahrif etmekle suçlamaktadır. Ayrıca çoğu Yahudi müktesebatı olmalarına rağmen rivayetleri Hz. Peygamber'e nispet etmekle itham etmektedir.³⁶ Kalhâti'ye göre onların Allah'ın gözle görülebileceğine dair iddiaları, "Gözler O'nu idrak edemez, hâlbuki O gözleri idrak eder."³⁷ âyetiyle çelişmektedir. Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kalhâti'nin bu grupları Haşviyye olarak anması, bu grupların İsrâiliyat kökenli veya tahrif edilmiş rivayetlere itibar ettiklerine dair bir imâdır.

Kalhâti'nin Haşviyye olarak itham ettiği gruplara dair başka bir eleştirisi de mîzan ve sırat konusundadır. Ona göre Kur'an'da amellerin terazide tartılacağına dair ifadeler Haşviyye'nin düşündüğü gibi literal anlamda anlaşılmalıdır. Ehl-i İstikâmet'e göre burada tartmak, teraziyle tartmak değil, tefekkür, düşünme, ayırım yapma ve Allah'ın adaleti sağlaması anlamına gelmektedir. Tıpkı "Konuştuğun zaman sözünü tart" ifadesinde olduğu gibi, ilgili âyetler mecaz niteliğindedir.³⁸

Benzer şekilde Kalhâti, Müşebbihe'nin, Kıyamet günü Allah'ın baldırını açacağını ve bunun üzerine insanların O'nun önünde secdeye kapanacaklarına dair rivayetin literal olarak algılanmasını eleştirmektedir. Ona göre bu tür rivayetleri zâhirî anlamıyla algılamak büyük bir küfürdür. Çünkü böyle söylemekle onlar "Allah'ı sınırlı bir beden olarak tanımlamışlardır". İbâziyye'ye göre ise bu tabirler, kıyamet günündeki dehşetin şiddetini ifade etmektedir. Nitekim bir meselenin şiddetine vurgu yapmak maksadıyla, "savaş baldırını açtı" ve "baldır üzerinde savaş çıktı" gibi deyimler kullanılır. Bu sebeple Kalhâti, Müşebbihe'nin Allah'a yaratılmışların sıfatlarını atfetmek yerine, ilgili ifadeleri te'vil etmek gerektiğini belirtir.³⁹

Aynı durum istivâ ve kürsî gibi hususlar için de geçerlidir. "İstivâ, Kürsî ve Haşviyye'ye reddiye" başlığı altında Kalhâti, istivâ kelimesinin iki anlamına dikkat çekmektedir. İlk anlamı, tıpkı bir süvarinin atının üzerine istiva etmesi gibi, bir şey üzerinde oturmak ve onu işgal etmektir. Allah ise bu sıfattan münezzehtir. İstivânın diğer anlamı ise kralın egemenliği, gücü ve yönetimi demektir ki bu Arapça'da bilinen bir şeydir. Ehl-i İstikâmet'e göre "O'nun arşı, O'nun bilgisi anlamına gelir. Çünkü O'nun şanının yüceliği, her şeyi bilgiyle ve sayıyla kuşatır."⁴⁰

Görüldüğü üzere Kalhâti'nin ve genel olarak İbâziyye'nin sıfatlar konusundaki yaklaşımı, "Sifâtiyye" olarak anılan yaklaşım sahiplerine muhalif ve dolayısıyla da Mu'tezile'ninkine yakındır. Şehristânî'nin de dikkat çektiği gibi, sıfatlar konusunda Sifâtiyye ile Mu'tezile taban tabana zıt iki fırkadır.⁴¹ Dolayısıyla bu konudaki fikirleri bakımından İbâziyye, Mu'tezile ile örtüşmektedir. Aynı şekilde, sıfatların varlığını zâhirî anlamda kabul eden kesimlerin "Müşebbihe" ve "Haşviyye" gibi lakaplarla anılmaları da Mu'tezilî tavırla örtüşmektedir. Bu açıdan da bu tür ithamların Ehl-i Sünnet'i ve özellikle "Ashâbu'l-Hadis" olarak bilinen kesimleri kapsadığını söylemek mümkündür. Nitekim Ashâbu'l-Hadis'e mensup bazı şahısların ifadelerine göre, Cehmiyye'nin alameti Ehl-i Sünnet'i Müşebbihe olarak; Mu'tezile'nin alameti de Ehl-i Sünnet'i Haşviyye olarak isimlendirmektir.⁴²

³³ İbn Batta el-Ukberî, *el-İbânetü'l-Kübrâ* (Riyad: Dâru'r-Râye, 1994), 7/259.

³⁴ İbn Batta, *el-İbânetü'l-Kübrâ*, 3/205.

³⁵ İbn Batta, *el-İbânetü'l-Kübrâ*, 4/169.

³⁶ Kalhâti, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/361-362.

³⁷ *Kur'an Yolu* (Erişim 27.07.2025), el-En'am, 6/103.

³⁸ Kalhâti, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/171-172.

³⁹ Kalhâti, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/175-176.

⁴⁰ Kalhâti, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/177-178.

⁴¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/43.

⁴² Hibetullah b. el-Hasen b. Mansür et-Taberî el-Lâlekâi, *Şerhu usûli i'tikâdi ehli's-Sünneti ve'l-cemâ'a*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî (Riyad: Dâru Taybe, 1990), 3/588. Bu konuda yapılmış bir çalışma

Bu noktada dikkat çeken husus, Kalhâtî'nin söz konusu kesimleri genellemeci bir yaklaşımla toptan Müşebbihe ve Haşviyye altında ele almasıdır. Sıfatları isbât etmede teşbihin sınırlarında dolaşan aşırı lafızcı ve bu konuda uydurma rivayetlere kolayca itibar edebilen grupların özellikle Hanbelî çevrelerden çıktığı bilinen bir husustur. Öyle ki Hanbelîler, aşırı zâhirilik, kelâm karışıklığı, akla başvurmaksızın selefi taklit etmekle yetinmek, uydurma rivayetleri hadis altında değerlendirmek gibi tutumları nedeniyle diğer Sünnî mezhepler tarafından da aynı şekilde teşbih, cehalet ve *Haşviyye* olmakla itham edilerek eleştirilmekteydi.⁴³ Zâhirî yaklaşımın uç noktasında olan bu gruplara nazaran, bu tür konularda te'vile ve kelâma başvuran ve her tür rivayeti hadis olarak değerlendirmede daha temkinli bir tavır sergileyen Şâfiî, Hanefî ve Eş'arî gibi Sünnî mezhepleri bile Kalhâtî'nin Haşviyye adı altında değerlendirmesi, Ehl-i Sünnet olarak tanınan mezheplere yönelik genellemeci bir tavır olarak öne çıkmaktadır.

1.2. Va'd ve Va'id Eleştirisi

İbâziyye, tıpkı Mu'tezile gibi va'd ve va'id konusunda Allah'ın vaadinden ve tehdidinden asla dönmeyeceğini savunur. Bu bağlamda Kalhâtî, Ehl-i Sünnet'in, Allah'ın tehdidini (va'id) gerçekleştirilmeme ihtimali bulunduğu yönündeki inancını,⁴⁴ Allah'a yalan isnat etmek olarak değerlendirmiştir. Çünkü Allah, kendisine itaat edenlere cenneti vaat etmiştir ve asla vaadinden dönmeyecektir. Kendisine isyan eden, büyük günah işleyen ve günahlarda ısrar edenleri de cehennem ateşiyle tehdit etmiştir ve asla va'idinden dönmeyecektir.⁴⁵ Kalhâtî'nin ifadesiyle Şükkâk⁴⁶ ve Haşviyye'nin, büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî kalmayacağını savunmaları, "zâlim ile mazlumun eşitlenmesi" anlamına geleceği için Allah'ın adaletine aykırıdır. Şayet Allah, kullar için tehdit ettiği şeyi yapacağını söylemişse, bunu yapmayacağını bilerek söylemesi caiz olmazdı. Çünkü bu, bilginin tersine çevrilmesi ve cehalet olurdu. Bu nedenle büyük günah işleyenlere yönelik tehditten şüphe eden (Şükkâk) muhaliflerin söyledikleri geçersizdir.⁴⁷

Burada da İbâziyye ile Mu'tezile'nin ortak kanaatte oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Kalhâtî'nin, va'd ve va'id konusuna değinirken Mu'tezilî öncülerden Amr b. Ubeyd'in cevabını nakletmesi⁴⁸ bu durumu yansıtmaktadır.

1.3. Küfür Kavramı Bağlamında Eleştiri

Ehl-i Sünnet'in kible ehlinin kâfir olarak isimlendirilmesine karşı çıkan tavrı da Kalhâtî'nin eleştirilerinden nasibini almaktadır. Kalhâtî'nin bu ilkeye göndermede bulunduğu ifadeler şöyledir:

"İnançları arasında zıtların bir araya gelmesi ve salihlerle fâsıkların eşit olması vardır. Oysa Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: 'Ey iman edenler, birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin; ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaret hariç. Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir. Kim bunu saldırganlık ve haksızlık yaparak yaparsa, onu ateşe sokarız. Bu, Allah için kolaydır.' Peygamber Efendimiz, Allah ona salat ve selam etsin, şöyle buyurmuştur: 'Benden sonra birbirinizi boğazlayan kâfirlere dönmeyin.' Yine Peygamber Efendimiz, Allah ona salat ve selam etsin, şöyle buyurmuştur: 'Mü'mine hakaret etmek günahtır ve onunla savaşmak küfürdür.' Bu, Haşviyye'nin ve kendilerine 'Sünnet ve Cemaat' diyenlerin, sapkın Müşebbihe'den olanların hatasını göstermektedir."⁴⁹

Küfrün "Nimet küfrü ve inkâr küfrü" olmak üzere iki türlü olduğuna da dikkat çeken Kalhâtî, büyük günah işleyen bir kimsenin, şayet bu günahında ısrar ederek ölürse ebedî cehennemlik

inçin bk. Harun Öğmü, "Mu'tezile'nin Müşebbihe Algısını Oluşturan Amiller: Sıfat Ayetleri Bağlamında Bir Tahlil", *Marife* 9/3 (2009), 141-155.

⁴³ Eş'arîlerin Hanbelîleri eleştirilerine örnek olarak bk. Ümit Toru, "Eş'arî Âlimlerin Nazarında Hanbelilik ve Hanbelîler (İhtilaflar ve İthamlar)", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 101-144. Şehristânî bu grubu Ashâbu'l-Hadis Haşviyye'si olarak nitelendirmektedir. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/105.

⁴⁴ Ehl-i Sünnet'in bu konudaki yaklaşımı için bk. Orhan Aktepe, "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaid İlkesi", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Şubat 2011), 157-178.

⁴⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/169.

⁴⁶ Daha önceki satırlarda da ifade edildiği üzere Şükkâk olarak nitelendiren grup, Hz. Osman'ın katli hakkındaki olayda fikir beyan etmekten sakınarak tarafsız kalan grubu ifade etmektedir. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/326.

⁴⁷ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/167-168.

⁴⁸ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 1/169.

⁴⁹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/357.

olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşü de Bakara 80-81 âyetleriyle desteklemektedir.⁵⁰ Dolayısıyla bu bakış açısına göre büyük günaha ısrar eden kâfir olarak isimlendirilmelidir. İbâziyye ile diğer Hâricî fırkaların arasındaki ayrışmalardan birini oluşturan bu açıklama, kâfir niteliğinin dinden çıkararak bir itham olmayabileceği vurgusunu içermektedir.

1.4. Ehl-i Sünnet'in Muhafazakar Siyasal Tutumuyla İlgili Eleştiri

İbâziyye'nin Ehl-i Sünnet'i eleştirdiği başka bir temel konu ise siyasî tutumu noktasındadır. Ehl-i Sünnet, toplumsal düzenin devamını önceleyen bir yaklaşımla, imam zâlim bile olsa ona karşı isyanı caiz görmeyip itaati tercih eden bir siyasî tutum benimsemiştir. İktidarın sürekliliği ve güvenliğin temini açısından Ehl-i Sünnet, iktidar merkezli ve siyasî güçten yana olan bir imamet/siyaset anlayışına sahip olmuştur.⁵¹ Ayrıca Hz. Peygamber'e ait olduğu iddia edilen rivayetlerden hareketle Ehl-i Sünnet âlimleri, imametini Kureyş'e ait olduğu ilkesini esas alarak siyasal otoriteyi belirli bir soya tahsis etmiştir.⁵² Buna karşılık İbâziyye, adalet ilkesini merkeze almış ve bu bağlamda zâlim imama itaat anlayışını reddetmiş, yönetimin meşruiyetini ise herhangi bir nesebe değil, âdil davranışa bağlamıştır. Bu sebeple İbâziyye, Sünnî çoğunluğun benimsemiş olduğu mevcut iktidarlara karşı eleştirel bir tutum geliştirmiştir.⁵³

Kalhâtî, zâlim bile olsa imama itaati telkin eden bu siyasî duruşu birtakım âyet ve hadisleri delil göstererek eleştirmektedir. Ona göre böyle bir tutum, Kur'an'daki, "Vaadim zâlimleri kapsamaz";⁵⁴ "kâfirlere itaat etme";⁵⁵ "Sizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o da onlardandır";⁵⁶ "Yeryüzünde düzeni bozan ama düzeltmeye yanaşmayan aşırıların istediklerini yapmayın."⁵⁷ gibi birçok âyetle çelişmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Habeşli Bilal'e, Allah'ın Kitabı ve Peygamber'in Sünneti'ni tesis etmesi sebebiyle ona itaat etmeyi emretmesi de, itaatın Kureyş'e tahsis etmekle sınırlandırılmayacağını göstermektedir.⁵⁸

Kalhâtî, "Haşviyye'nin, "Oturan ayakta durandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen de koşandan daha hayırlıdır"; "Kişi sabah mümin, akşam kâfir; akşam mümin, sabah kâfir olur"; "Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin" gibi Hz. Peygamber'e isnat edilen rivayetleri kullanarak, zâlim de olsa yöneticiye itaati telkin eden siyasî tutumlarını desteklemeye çalıştıklarını ifade eder. Ona göre bu rivayetler aracılığıyla bu zümreler, toplumu iyiliği emretmekten, kötülükten sakındırmaktan ve adaleti tesis etmekten alıkoymakta; adaleti savunan ve haramları yasaklayan kimseleri ise dalâletle ve dinden çıkmakla (*el-murûk*) itham etmektedir. Mevcut yönetime isyan etmekten sakındıran bu tür rivayetler, Kalhâtî'ye göre isyan etmemenin bir gerekçesi olamaz. Çünkü "itaat, yalnızca Allah'a itaat edenler içindir; O'na isyan edenler için değil." Ona göre Allah'a isyan eden, yasaklarını çiğneyen, Allah'a itaat edenleri öldüren, Allah'ın dostlarını aşağılayan ve Allah'ın hoşnut olmadığı şeylere uyan kimse, Allah'ın dinini yüceltmemiş, bilakis kendini küçümsemiştir ve Allah'ın dinini bilmemiştir. Bu bağlamda Kalhâtî, zâlim -ve kendi tabiriyle "Allah'a isyan eden"- yöneticilere itaat edenleri şöyle delillendirmektedir:

- Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Yaratıcıya isyanda yaratılmışa itaat yoktur."
- Ebû Bekir Sıddık şöyle demiştir: "Ben Allah'a itaat ettiğim sürece bana itaat edin. Fakat ben Allah'a isyan edersem o zaman bana itaat etmeniz gerekmez."
- Allah şöyle dedi: "Allah'ın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan." (el-Mücâdele, 58/14)
- Allah şöyle dedi: "Sizden kim onları dost edinirse şüphesiz o da onlardandır." (el-Mâide,

⁵⁰ "Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak" dediler. De ki: "(Bu hususta) Allah'tan söz mü aldınız; böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte bu kimseler cehennemlikler; onlar orada ebedi olarak kalırlar." Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/368-369.

⁵¹ Bu konudaki genel Sünnî yaklaşım için bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Ehl-i Sünnet Akaîdi – Kitâbu Usûli'd-Dîn*, çev. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2016), 309-315; Sönmez Kutlu, "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 1/1 (2008), 7-26.

⁵² Detaylı bilgi için bk. M. Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 94 vd.; Veysi Ünverdi, "İmâmiyye Şiâsi'nin İmâmet Teorisinin İtîzali ve Sünnî Eleştirisi", *Usul* 32 (2019), 129.

⁵³ bk. Fırlah, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 113-114.

⁵⁴ el-Bakara 2/124.

⁵⁵ el-Ahzâb 33/1.

⁵⁶ el-Mâide 5/51.

⁵⁷ eş-Şuarâ 26/152.

⁵⁸ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/368.

5/51)

- Allah dedi ki: “Öyleyse rabbinin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme.” (el-İnsân 76/24).⁵⁹

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın siyasî otoriteye yönelik tutumunu eleştiren Kalhâtî, bunun hadisler yoluyla yapılmasına da tepki göstermektedir. Buna göre, kendilerini “cemaat” olarak nitelendiren bu zümre, Hz. Peygamber'e nispet edilen “Allah bu dini, ahlâkı olmayan melikler ve onlarla birlikte toplanan kimselerle yüceltecektir.” şeklindeki rivayetle, gayrimeşru siyasî otoriteleri meşrulaştırma çabasına girmektedir. Kalhâtî bu yaklaşımı reddeder ve dinin yüceltilmesinin, Allah'a isyan eden, O'nun yasaklarını çiğneyen, salih müminleri öldüren, Allah'ın dostlarını tahkir eden ve nefsi arzularına tâbi olan kimseler eliyle mümkün olmadığını savunur. Ona göre, bu tür kişiler bilakis hem kendilerini hem de dini küçültmektedir.⁶⁰ Bu bağlamda Kalhâtî, dinin yüceltilmesini ahlâkî ilkelere bağlılık ve salih amellerle ilişkilendirerek, Ehl-i Sünnet'in siyasî meşruiyet anlayışına karşı ciddi bir itiraz ortaya koyar.

Kalhâtî'nin belirttiğine göre bu zihniyet sahipleri, hakkı yerine getirmekten ve adaleti tesis etmekten uzak olsa bile imama saldırmaktan kaçınmayı savunmaktadır. Bu bakış açısına göre, “imamları küfrü ihdas etse bile onu düzeltmemeli, onu kınamamalı veya haksızlığından onu geri döndürmeye çalışılmamalıdır; velev ki Allah'ın haklarını ve koyduğu cezaları ihmal etmiş olsa bile.” Bu tutumu dalâlet olarak niteleyen Kalhâtî, imam olarak belirlenen şahsın Allah'ın helallerini haram, haramlarını helal kılmaya yetkili olmadığını hatırlatmaktadır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in, “Yanlı ş yaparsam beni düzeltin.” ve “Allah'a itaat ettiğim sürece bana itaat edin. Eğer Allah'a isyan edersem, siz de bana itaat etmeyin.” sözlerini dile getirerek, bahis konusu zümreleri Allah'ın dininden şüphe etmekle ve insanları doğru yoldan saptırmakla itham etmektedir.⁶¹

1.5. Nehrevân Ehlinin *Mârîka* Olarak İtham Edilmesiyle İlgili Eleştiri

Kalhâtî, otoriteye uymayı reddeden Nehrevân halkının (bilinen adıyla Hariciler) “Mârîka” nitelmesine maruz bırakılarak dışlanmasını ve dinden çıkmakla itham edilmesini çelişkili ve siyasî saiklerle şekillenmiş bir tavır olarak değerlendirir. Bu bağlamda Haşviyye olarak nitelendirilen grup, Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin orijinal bağlamını çarpıtılmış olmakla suçlanmaktadır. Bunun örneklerinden birisi, Hz. Peygamber'e isnat edilen Mârîka rivayetidir. Buna göre *Haşviyye*'nin iddia ettiği üzere bir grup Enes b. Mâlik'e gelip, Hârûriyye hakkında Hz. Peygamber'in bir şey haber verip vermediğini sormuş, o da Hz. Peygamber'in, okun yaydan fırladığı gibi dinden çıkan bir gruptan haber vermiştir. Bu grup hakkında, “Onları öldürenler veya onlar tarafından öldürülenlere ne mutlu” demiştir. Kalhâtî, bu rivayetlerle kendilerinin hedef gösterilmesine şöyle tepki vermektedir:

“Sizin dalâletlerinizden biri de, kendi hevanıza göre hadisleri çarpıtmanızdır. Biliyorsunuz ki, sizi müşriklikle suçlayan ve kanınızı ve mallarınızı helal sayanlar, zâlimler ve onların takipçileridir, yasakları çiğneyen ve şüphe ehli insanlardır. Biliyorsunuz ki, onları öldürenler veya onlar tarafından öldürülenlere ne mutluluk ne de rahatlık vardır. Onlar, Allah'ın haklarını ve sınırlarını ihmal etmişlerdir. Gerçekten, öldüren de öldürülen de Cehennem ateşinde olacaktır.”⁶²

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Kalhâtî, rivayette bahsi geçen grubun Muhakkime/Nehrevân ehli ve dolayısıyla İbâziyye olduğunu net bir şekilde reddetmektedir. Bu tür rivayetlerdeki esas muhatabın ise Ezârîka ve Necedât gibi aşırı Hâricî firkalar olduğunu imâ etmektedir. Böylelikle Kalhâtî bir kez daha Muhakkime ve İbâziyye'yi aşırı Hâricî firkalardan ayırt etme gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda o, rivayetlerde bahsi geçen Mârîka'nın Nehrevân ehli olduğu iddiasına da “Bu iddiayı neye dayanarak söylüyor ve onların Mârîka olduğunu nereden biliyorsunuz?” diyerek tepki göstermektedir.⁶³

Kalhâtî'ye göre “dini terk edenler” (*marakû min ed-dîn*) nitelmesine asıl layık olanlar, iyiliği emretmeyi ve kötülüğü yasaklamayı terk edenlerdir; fitne çıktığında ve işler karıştığında Allah'ın kendilerine izin vermediği şeyleri kendileri için delil ve mazeret olarak ileri sürenlerdir.⁶⁴ Hadiste

⁵⁹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/399.

⁶⁰ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/399-400.

⁶¹ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/402.

⁶² Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/410.

⁶³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/412.

⁶⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/399.

okun yandan fırladığı gibi dinden fırlayıp çıkan grup olarak anılanlar, Nehrevân ehli değil; Rasûlullah'ın sünnetini terk ederek cemaatten ayrılanlardır. Bu bakımdan o, cemaat ifadesini kendi mensubu olduğu fırkaya atfetmenin yanı sıra, kurtuluşu çoğunluğa uymakta ve itaat ile itaatsizlik etrafında dönen cemaate tâbi olmakta gören güruhu dalâlete düşmekle suçlamaktadır.⁶⁵

Kalhâtî, Hz. Ali'ye biat etmeyen diğer gruplardan örnek vererek Ehl-i Sünnet'in tutarsızlığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre şayet Nehrevân halkı, Hz. Ali'ye biat ettikten sonra bu biatı bozdukları gerekçesiyle dinden çıkmış (*murûkan min ed-dîn*) sayılacaksa; bu mantıkla, ondan önce Hz. Ali'ye biat etmeyip onu desteksiz bırakan Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer ve Ensar ile muhacirden onlara uyanlar; ayrıca onunla savaşan Talha, Zübeyr, Âişe, Muâviye, Amr b. Âs ve onların taraftarları da aynı hükme tâbi tutulmalıdır. Zira bunlar da doğrudan Hz. Ali'nin imametini kabul etmemiş, onunla fiilen savaşmış yahut onu desteksiz bırakmıştır. Hatta Kalhâtî, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi şahsiyetlerin de Hz. Ali'nin hilafetini öncelememiş olmaları sebebiyle aynı kıstasla yargılanmaları gerekeceğini belirtir. Bu gruplar Allah'ın dininden ayrılmış olmakla suçlanmadığına göre, dinden ayrılma suçlamasının keyfi bir biçimde yalnızca Nehrevân halkına uygulanmasını Kalhâtî, açık bir zulüm olarak değerlendirir.⁶⁶

Kalhâtî, “Nehrevân halkı Ali'ye biat etti ama sonrasında bu biatı bozdu. Ahitlerini değiştirdiler, sadakatlerini ihlal ettiler. Bu da onların isyan ettiğini ve ümmetten ayrıldığını gösterir.” şeklindeki iddiayı şöyle cevaplayarak reddeder: “Siz körsünüz ve dalâlet içindediniz. Nehrevân halkı, Ali'yi sadece isyancı bir topluluğa karşı savaşa çağırdı. Başka bir şey yapmadı. Bu durumda, onlar nasıl oluyor da isyan etmiş sayılıyor ya da Ali'yi nasıl tahttan indirmiş oluyorlar?”⁶⁷

Bu kısımda Kalhâtî, *Murûk* kavramının içeriğini de sorgular. Bu terimle, genel olarak aşırılık, ihmal, şüphe, şehvet veya haksız yere oyalanma yoluyla Allah'ın hakkını bozan her bid'at kastedilir. Allah'ın dininden murûk eden/ayrılan kimse, Muhammed ümmetinin dininden ayrılmış kimseyi ifade eder. Bu durumda, Hz. Osman'ın öldürülmesine dair süreçte ortaya konan bazı ihmaller ve kayıplar, Nehrevân halkının eylemlerinden daha ağır bir şekilde değerlendirilmeyi gerektirir. Kalhâtî'ye göre şayet Hz. Osman mazlum olarak katledilmişse; onu desteklememek, onun haklarını gözetmemek ve katline giden sürece sessiz kalmak, *murûk* kavramına daha çok yaklaşan bir tutumdur. Ona göre dinden ayrılmak (*murûk*) ve ümmetten çıkmakla itham edilmeye layık bir başka topluluk da Nâfi b. Ezrâk, Atiyye, Dâvud ve bunlar gibi şahitlikte ve davranışta haksızlık edenlerdir.⁶⁸

Sonuç olarak Kalhâtî, Nehrevân halkının siyasî tercihleri üzerinden “murûk” yani dinden çıkmışlıkla itham edilmesini ve bunun da hadis rivayetleri yoluyla delillendirilmesini birçok açıdan temelsiz bulur. Bu tür ithamların hem çifte standart içerdiğini hem de dinin özünü oluşturan adalet ve tevhid ilkeleriyle çeliştiğini ifade eder. Böylece Kalhâtî, sadece Ehl-i Sünnet'in tekfir anlayışını değil, aynı zamanda hadisleri kendi siyasî bakış açıları doğrultusunda yorumlayarak dinî meşruiyeti belirleme biçimini yargılar. Bunun yanı sıra Nehrevân halkının da Nâfi b. Ezrâk gibi aşırı Hâricî gruplarla özdeşleştirilmesine karşı bir tavır sergiler.

1.6. Ehl-i Sünnet'in Kurtuluşu Cemaate Bağlayan Tutumuna Yönelik Eleştiri

Kalhâtî, kurtuluşun çoğunluğa uymakta olduğuna dair iddiayı da eleştirmektedir. Bu bakımdan o, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın “cemaat” vurgusu üzerinden şekillenen kurtuluş anlayışının hakikate değil, kör bir taklide dayandığını iddia eder. Ona göre, doğru yolda olmanın ölçütü, “ister itaat bağlamında olsun, ister isyan bağlamında, topluluğa ya da çoğunluğa (el-cemâ'a) körü körüne uymak değildir.” Kalhâtî, bu yaklaşımı savunanları “kör ve sapkınlar” olarak niteleyerek, bu tür bir çoğulcu meşruiyet anlayışının hakikate götürmeye yetmeyeceğini savunur. Kalhâtî'nin bu eleştirisi, yalnızca Ehl-i Sünnet'in cemaat vurgusuna değil, aynı zamanda adaletin içeriğinin tahrif edilmesine de yöneliktir. Ona göre geçmişte bazı gruplar adaleti ihmal ettikleri için helâk olmuşlar; ardından da adaletsizliğin, adaletten daha yararlı olduğunu iddia edecek kadar sapkın bir anlayış geliştirmişlerdir. Bu noktada Kalhâtî, Kur'an'da

⁶⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/411-412.

⁶⁶ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/412-414.

⁶⁷ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/413.

⁶⁸ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/415.

yer alan “...ve adalet isteyen insanları öldürenler var ya, onlara can yakan bir azabı müjdele!”⁶⁹ âyetine atıf yaparak, hakikatin ölçüsünü adalet ilkesine dayandırır.⁷⁰

Öte yandan Kalhâtî, Ehl-i Sünnet’in sıklıkla referans verdiği ve kurtuluşu cemaatle özdeşleştiren “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır...” hadisini farklı bir yorumla ele alır. Hadiste övülen topluluğun, şeklen çoğunluğa mensup olmakla değil; Allah’a ve Rasûlü’ne itaat etmek, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak gibi esaslara bağlılıkla tanımlandığını vurgular. Kur’ân’dan aktardığı “İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.”⁷¹ ve “Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın”⁷² gibi ayetlerle Kalhâtî, kurtuluşun hakka tâbi olmakla mümkün olduğunu, şekli birlikteliklerin ya da siyasi sadakatın hakikatin yerine ikame edilemeyeceğini ifade eder.⁷³

Kalhâtî, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat’in “es-sevâdu'l-a'zam” (büyük çoğunluk) anlayışını hakikatin ölçüsü olarak kabul etmesini reddeder. Çünkü ona göre çoğunluğa mensup olmak tek başına ne kurtuluşa ulaştırır ne de ona mutlak bir meşruiyet sağlar. Zira niceliksel üstünlük, hakikate bağlılıkla değil; çoğu zaman haktan sapmak, ahdi bozmak ve sünnetten uzaklaşmakla sonuçlanmıştır. Kalhâtî’ye göre çoğunluk, Allah’ın haklarını ve sınırlarını tanımadığı sürece toplumu terk etmiştir. Kalhâtî’nin ifadesiyle büyük çoğunluk, Allah’ın adını zikreden ve O’nun sınırlarını ihmal edenlere uyanlardır. Büyük çoğunluk —her ne kadar dışarıdan güçlü ve temsili bir yapı gibi görünse de— Allah’ın hak ve sınırlarını tanımayan, ilahî hudutlara riayet etmeyen, hatta Allah’a ve Rasûlü’ne itaat eden kimseleri hedef alarak onları öldüren bir zümredir. Bu kimseler, Hz. Peygamber’e atfedilen “Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır...” ve “kim cemaatten bir karış ayrılırsa...” gibi rivayetleri istismar ederek kendi hiziplerini kurtuluşa ermiş yegâne fırka olarak takdim etmişlerdir. Ancak Kalhâtî’ye göre bu tür rivayetlerin asıl muhatabı, çoğunluk olduklarını iddia eden fakat ilahî ahdi bozan, sünneti ihmal eden ve Allah’ın emirlerine karşı gelen kimselerdir.⁷⁴

Bu çerçevede Kalhâtî, “cemaat” kavramını da yeniden tanımlar. Ona göre hakiki cemaat; sayıları az olsa bile, Allah’ın kitabına ve Rasûlü’nün sünnetine bağlı kalan, adaletin tesisi için çaba gösteren, iyiliği emredip kötülükten sakındıran, yani sayıca az da olsalar nitelik itibarıyla hakikatin temsilcisi olan kimselerdir. Kalhâtî, bu yönüyle niceliği değil, niteliksel bağlılığı esas alır. Hakikatin ölçüsü, kalabalığa mensubiyet değil; ilahî sınırları gözetmek, Allah’a itaat ve Peygamber’in yolundan gitmektir. Allah’ın emir ve yasaklarını ihmal edenler ise, sayıları çok olsa bile, Ye’cüc ve Me’cüc gibidir. Kalhâtî’ye göre, adaleti ayakta tutmayı ihmal eden, Allah’ın hak ve hudutlarını çiğneyen, Allah ve Rasûlü’ne itaat edenleri öldüren kimseler, kendilerine karşı cihat edilmeye layıktırlar.⁷⁵

Kalhâtî’ye göre eğer kurtuluş yalnızca bir lidere biat etmek, cemaatten ayrılmamak ve çoğunluğa uymak ile mümkün olsaydı, Hz. Osman’ın getirdiği bidatleri reddeden sahabe ve onu desteklemeyen kimselerin durumunun çok daha mazur sayılması gerekirdi. Kalhâtî, Hz. Osman’ı öldürenlerin, sünnete bağlı kaldıkları için, anlayış sahibi kimseler nezdinde bir “güzel örnek” teşkil ettiğini öne sürer. Böylece, Ehl-i Sünnet’in genellikle cemaat karşısı bir eylem olarak gördüğü bu hadise, Kalhâtî’nin nezdinde haktan ayrılmama kararlılığı olarak yeniden konumlanır. Kalhâtî, bu değerlendirmesinde özellikle şu prensibi ön plana çıkarır: Hakikat, Allah’ın sınırlarını gözetmekle ilgilidir; sayı çokluğu, otoriteye itaat veya görünürdeki birlik ile değil. Ona göre, Hz. Osman’ın katli sırasında ya da sonrasında gelişen muhalefet hareketleri, eğer gerçekten Allah’ın hak ve hudutlarına uygunluk açısından değerlendirilecek olursa, bu kişilerin Rasûlullah’ın sahabesi ve adaleti önceleyen bireyler oldukları unutulmamalıdır. Ayrıca büyük çoğunluk, Kureyş’in zâlimlerini ve onların zulmünde onları izleyenlerdir. Halbuki onlar çok uzak bir sapkınlığa düşmüşlerdir. Dolayısıyla Kalhâtî, çoğunluk savunusunu veya “cemaatle birlikte olma” iddiasını ilahi hakikatle uyuşmadığı takdirde geçersiz sayar.⁷⁶

Sonuç olarak Kalhâtî, cemaat ve çoğunluk merkezli meşruiyet anlayışını reddederek, kurtuluşun Allah’a bağlılık ve adalet ilkeleri üzerinden anlam kazandığını vurgular. Biat, ahit ve topluluk aidiyeti, eğer Allah’ın emirleriyle çelişiyor, adaleti ihmal ediyor ve sünneti terk

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/21.

⁷⁰ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/411.

⁷¹ el-Mâide 5/2.

⁷² Âl-i İmrân 3/103.

⁷³ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/411.

⁷⁴ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/417.

⁷⁵ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/417-418.

⁷⁶ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 2/418-419.

etmeye sebep oluyorsa; bu durumda sadece zâhirî birliktelik, kişiyi kurtuluşa ulaştıramaz. Kalhâtî'nin bu yaklaşımı, İbâzî düşünce geleneğinde, sayıca az ama nitelikçe salih olanların hakikatin temsilcisi olabileceği anlayışını teyit etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, İbâzî müellif Kalhâtî'nin *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eserinde “Sıfâtiyye, Müşebbihe ve Haşviyye” adı altında ele aldığı mezheplere yönelttiği itikadî ve siyasî eleştiriler, kullandığı kavramsal çerçeveye birlikte incelenmiştir. Kalhâtî'nin bakışı, genel hatlarıyla İbâzîliğin kelâmî ve siyasî tavrını yansıtmaktadır. Kalhâtî'nin bu mezheplere yönelik temel eleştirilerinin başında, sıfatların lafzî anlamda kabulüyle teşbih ve teccîme düşme tehlikesi yer almaktadır. Bu noktada özellikle kelâm karşıtı ve hadis merkezli mezhebî akımların eleştirisi, “Müşebbihe” ve “Haşviyye” gibi kavramlarla karşılık bulunmuştur. Bu da tıpkı Mu'tezile'de olduğu gibi İbâzî düşüncede de tevhid ilkesi gereğince dinî hakikatin te'vil ve akıl temelinde yeniden yorumlanması gerektiği fikrinin bir yansımasıdır.

Kalhâtî'nin kullandığı “Sıfâtiyye”, “Müşebbihe” ve “Haşviyye” gibi sınıflandırmalar, sadece kelâmî farklılıklara değil, aynı zamanda mezhep kimliklerinin inşa sürecine ışık tutmaktadır. Özellikle “Haşviyye” kavramsallaştırmasıyla, hadis rivayetlerine mutlak bağlılıkla şekillenen din anlayışı eleştirilmekte; sahih olup olmadığı tartışmalı rivayetlerin, itikadî meselelerde belirleyici kılınması problemlili bulunmaktadır. “Müşebbihe” ithamı ise, sıfatlara literal anlam yükleyen grupların teşbih sınırına yaklaşmalarına yönelik bir reddiyeyi ifade etmektedir. İbâzîliğin bu eleştirel yaklaşımı, birçok noktada Mu'tezile'ninki ile örtüşmektedir. Özellikle Allah'ın sıfatlarının yorumu, rû'yetullahın reddi ve teşbihin tenkidi gibi meselelerde iki mezhep arasında belirgin bir fikir birlikteliği göze çarpar. Bu bakımdan her iki mezhep de itikadî konularda literalist eğilimlere sahip dinî oluşumları aynı kavramsal çerçeveye eleştirmiştir.

Bu tür isimlendirilmelerdeki muhatapların siyasî ve dinî görüşlerine bakıldığında, söz konusu zümrelerin bugünkü bilinen adıyla Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olarak tanınan gruplara tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim hem Kalhâtî'nin adını verdiği bazı Sünnî mezhep isimleri, hem de onların kendilerini *Sünnî* ve *Cemâat* olarak tanımladıklarına dair bilgiler, bu varsayımı doğrulamaktadır.

Siyasî alanda ise Kalhâtî'nin, zâlim de olsa yönetime itaat etmeyi ilke edinen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e yönelik eleştirisi, İbâziyye'nin siyasî anlayışını yansıtmaktadır. Bu bağlamda Kalhâtî, imametin Kureş'e tahsisi gibi kabileci yaklaşımı da İslâm'ın evrensel adalet anlayışıyla bağdaşmaz bulur. Kalhâtî, Nehrevân ehlinin “Mârika” olarak anılarak dışlanmasını da reddeder; bu ithamı Ehl-i Sünnet'in kendilerini radikal Haricîlerle özdeşleştirme çabasının bir sonucu olarak görür. “Fırka-i nâciye” anlayışına yönelik eleştirilerinde ise, salt “cemaat” olgusunun kurtuluş için yeterli olmadığını vurgulamakta, imanın bireysel sorumluluk ve adalet ilkesiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır.

Bu noktada özellikle “Haşviyye” ithamının bağlamı, sıradan bir sıfatlandırmanın ötesinde, Ehl-i Sünnet'e yöneltilen daha kapsamlı bir eleştirinin ifadesidir. Bu bağlamda Haşviyye, tabiri yalnızca kelâmî meselelerde teşbih ve teccîme açık yaklaşımları benimseyenleri değil; aynı zamanda siyasî iktidarı meşrulaştırmak, muhalif siyasî grupları sapkın ya da din dışı ilan etmek, buna mukabil kendilerini dinin merkezine yerleştirmek amacıyla hadisleri çarpıtarak araçsallaştıran zihniyeti de hedef almaktadır. İbâzî perspektiften bakıldığında, Ehl-i Sünnet'in zulme rıza gösteren “itaat” anlayışı, rivayet kültürü üzerinden meşrulaştırılmakta ve bu da Haşviyye kavramı altında eleştirilmektedir. Yani Haşviyye, hem itikadî hem de siyasî bir zemin üzerinde, rivayetlerin keyfi kullanımıyla şekillenen bir din anlayışının adı haline gelmektedir.

Kalhâtî'nin kullandığı sınıflandırmaların Ehl-i Sünnet'in tamamını hedef alıp almadığı meselesi dikkatle ele alınmalıdır. Özellikle “Sıfâtiyye” gibi genel nitelermeler altında toplanan mezheplerin tamamının aynı oranda teşbih ve haşv suçlamalarına maruz kalıp kalmadığı açık değildir. Bununla birlikte, bazı fırkaların “teşbihte aşırıya kaçmakla” doğrudan itham edilmesi, bu çatı başlık altında yer alan diğer grupların da benzer eleştirilerden tümüyle muaf tutulmadığını göstermektedir. Haşviyye kavramsallaştırması için de benzer bir durum söz konusudur. Bu kavramların hangi grupları ne ölçüde kapsadığına dair sınırlar net çizilmemekle birlikte, kullanılan dilin çoğu zaman genelleyci olduğu görülmektedir.

Bu belirsizlik, yalnızca dilsel bir muğlaklık değil; aynı zamanda mezhepler arası ideolojik rekabetin bir tezahürü olarak okunabilir. Zira Kalhâtî'nin tasnifinde, genellikle Sünnî geleneğin daha literalist ve rivayet merkezli temsilcilerinin hedef alındığı, ancak bu eleştirilerin tüm Ehl-i

Sünnet'e teşmil edilebilecek şekilde sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle bu yaklaşım, makâlât türü eserlerin polemik barındıran diline işaret etmenin yanı sıra, karşıtlık ve düşmanlıklar üzerinden inşa edilen kimliklere örneklik teşkil eder. Bu noktada, Kalhâtî'nin "Sifâtiyye" ve "Haşviyye" başlıkları altında ele aldığı fırkaların tümünü doğrudan Ehl-i Sünnet'in temsilcileri olarak görmek yanıltıcı olacaktır. Bununla birlikte, bu kavramlar Ehl-i Sünnet anlayışını da içine alan geniş bir itikadî yelpazeye işaret etmekte; dolayısıyla Kalhâtî'nin eleştirileri Ehl-i Sünnet'e mensup kimi mezhepleri de doğrudan veya dolaylı olarak hedef almaktadır. Bu yönüyle Kalhâtî'nin polemik dili, yalnızca mezhep dışı unsurlara değil, mezhep içindeki aşırı literalist eğilimlere de yönelmiş çok katmanlı bir eleştiri formu taşımaktadır.

Kaynakça | References

- Akkoyunlu, İsmail. "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefîyye Kavramları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 545-562.
- Aktepe, Orhan. "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Vaid İlkesi". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/1 (Şubat 2011), 157-178. <https://doi.org/10.18317/kader.84087>.
- el-Âmidî, Seyfeddin. *Ebkârü'l-efkâr fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdi. Kâhire: Dâru'l-kütüb ve'l-vesâik, 2002.
- Arpaguş, Hatice. "Haşvî Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2014), 65-106.
- Ateş, Orhan. *Kendi Kaynaklarından İbâziyye*. Ankara: Astana Yayınları, 2021.
- Ateş, Orhan. *Mu'tezile İbâziyye Etkileşimi*. Ankara: Astana Yayınları, 2022.
- Çelebi, İlyas. "Sifâtiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21.07.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifatyye>.
- Aydınlı, Osman. *Doğuşundan Büyük Selçuklulara Mu'tezile Ekolü: Tarihi ve Öğretisi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Aydınlı, Osman. *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci: Mu'tezile'nin Oluşumu ve Ebü'l-Hüzeyl Allaf*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir. *Ehl-i Sünnet Akâidi – Kitâbu Usûli'd-Dîn*. çev. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Demirbilek, Mine - Atalay, Hakan. "Türkiye'de Selefîlik Araştırmalarında Rastlanan Bazı Sorunlar". *İslâmî Araştırmalar* 29/2 (Eylül 2018), 448-459.
- Durguti, Abdylkader. "Makâlât Geleneğinde Muhammed b. Heysem ve Heysemiyye Mezhebi". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 14/2 (2021), 987-1019.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1983.
- Gömbeyaz, Kadir. "İbâdî Fırak Literatüründe Şehristânî Etkisi -Kalhâtî Örneği-". *İslâmî İlimler Dergisi* 10/1 (2015), 149-168.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslam Literatüründe İtikadî Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Hatiboğlu, M. Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- İbn Abdülcelîl, Muhammed. *el-Fıraku'l-İslâmiyye min hilâl el-keşf ve'l-beyân*. Tunus: Merkezü'd-dirâse ve'l-ebhâsi'l-iktisâdiyye ve'l-ictimâat – el-Câmiatu't-Tünusiyye, 1984.
- el-İcî, Adüdüddîn. *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keâm*. Beyrut: Âlemu'l-kütüb.
- İşcan, Mehmet Zeki. *Selefîlik: İslâmî Köktencililiğin Tarihi Temelleri*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2014.
- el-Ka'bi, Ebü'l-Kâsım el-Belhî. *Kitâbü'l-Makâlât ve ma'ahu uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu vd. İstanbul - Ammân: Kuramer Yayınları - Dârü'l-Feth, 2018.
- Kafaî, Muhammed. "Abü Saîd Muhammed b. Saîd al-Azdî al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu". çev. Ethem Rûhi Fığlalı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (1970), 177-191.
- el-Kalhâtî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Seyyide İsmâil Kâşif. Umân: Saltanatu Umân, 1980.

- el-Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyân*. Auckland: Auckland Libraries Heritage Collections, GMS-097. Erişim: <https://kura.aucklandlibraries.govt.nz/digital/collection/manuscripts/id/12649>.
- Kâşif, Seyyide İsmâil. "Mukaddime". *el-Keşf ve'l-beyân*. thk. Seyyide İsmâil Kâşif. mlf. Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî. Umân: Saltanatu Umân, 1980.
- Koç, İsa. "Haşviyye Zihniyeti", IV. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – IV*. 215-231. İstanbul: İLEM – DİMAM, 2015.
- Kur'an Yolu* Erişim 27.07.2025. <https://kuran.diyamet.gov.tr>.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Kutlu, Sönmez. "Ehl-i Sünnet Siyaset Anlayışının Dinî Temellerinin Sorgulanması". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları* 1/1 (2008), 7-26.
- Lâlekâî, Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî. *Şerhu usûli i'tikâdi ehli's-Sünneti ve'l-cemâ'a*. thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmîdî. Riyad: Dâru Taybe, 1990.
- Lauziere, Henri. "The Construction of Salafîyya: Reconsidering Salafism From The Perspective of Conceptual History". *International Journal of Middle East Studies* 42/3 (2010), 369-389.
- en-Nâmî, Amr Halife. *İbâzilik Araştırmaları*. çev. Orhan Ateş. Ankara: Astana Yayınları, 2021.
- en-Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *Fıraku's-Şîa*. thk. Helmut Ritter. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1931.
- Öğmüş, Harun. "Mu'tezile'nin Müşebbihe Algısını Oluşturan Amiller: Sıfat Ayetleri Bağlamında Bir Tahlil". *Marîfe* 9/3 (2009), 141-155.
- es-Sâlimî, Nûruddîn Abdullâh b. Hamîd. *Muhtasar İbâzî İnanç Esasları*. çev. ve değerlendiren Orhan Ateş. Ankara: Astana Yayınları, 2022.
- Sürmeli, Zeynep Alimoğlu. *Ehl-i Sünnet'in Kerrâmiyye Eleştirisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2018.
- Sürmeli, Zeynep Alimoğlu – Bağlıoğlu, Ahmet. "Eş'arî Gelenekte Kerrâmiyye Tenkidi: İbn Fûrek, Bağdâdî ve İsfereyîni Örneği". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2017), 183-211.
- eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Abdulaziz Muhammed el-Vekîl. Kâhire: Müessesetü'l-Halebî, 1968.
- Toru, Ümit. "Eş'arî Âlimlerin Nazarında Hanbelilik ve Hanbeliler (İhtilaflar ve İthamlar)". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 101-144.
- Ünverdi, Veysi. "İmâmiyye Şiası'nın İmâmet Teorisinin İtizalî ve Sünnî Eleştirisi", *Usul* 32 (2019), 115-142.
- Yıldız, Harun. "Kalhâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 26.07.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalhati>.
- Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 167-187.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi – Kubat, Mehmet – Çakmak, Fevzi. "İbâdî Düşüncede Kur'an'ın Yarattığı Meselesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 18/1 (2023), 105-128.
- Yoldaş, Mehmet Hanifi – Kubat, Mehmet. "Tevhid Esası Ekseninde İbâdiyye-Mu'tezile Etkileşimi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* (Haziran 2022) 8/1, 53-74.

Extended Summary

This article investigates the polemical discourse of the Ibāḍī scholar al-Qalhātī in his work *al-Kashf wa'l-Bayān*, focusing on his critique of Sunnī theology and politics. While Ibāḍī thought has been studied for its doctrinal and historical development, its systematic criticism of Sunnism has received little attention. This study aims to address this gap by analyzing how Al-Qalhātī classifies Sunnī groups under the labels *Şifātiyya*, *Mushabbiha*, and *Ḥashwiyya*, and by examining the theological, political, and rhetorical dimensions of his critique.

Al-Qalhātī, an Ibāḍī scholar who lived in Oman, is known primarily through *al-Kashf wa'l-Bayān*. The surviving volumes of this three-volume work provide both historical narratives and a classification of Islamic sects according to the “seventy-three sects” ḥadīth. Al-Qalhātī organizes sects into five main groups: Mu'tazila/Qadariyya, Şifātiyya (including Mushabbiha and Ḥashwiyya), Khārijites, Shī'a, and Ibāḍiyya. His method consists of presenting the views of rival groups, refuting them through Qur'ānic and ḥadīth evidence, and then articulating the Ibāḍī position. In this way, the work not only describes sectarian divisions but also serves as a tool of identity construction, portraying the Ibāḍiyya as the only community of “uprightness and justice.”

On many doctrinal issues, Ibāḍī theology aligns with Mu'tazilī thought. Both reject anthropomorphism and corporealism, deny the beatific vision, and affirm that God's attributes are identical with His essence. They insist on the eternity of punishment for grave sinners and emphasize divine justice. These parallels explain why Ibāḍī and Mu'tazilī authors often employ the same polemical terms—*Mushabbiha* and *Ḥashwiyya*—against Sunnīs. At the same time, there are areas of divergence: while the Ibāḍiyya generally accepted the createdness of the Qur'ān, Al-Qalhātī himself rejected this view and sided with Sunnī theology. Such divergences indicate that Al-Qalhātī reflects Ibāḍī thought broadly but does not represent it in every detail.

Al-Qalhātī's classification of Sunnī groups is particularly revealing. He regards the Şifātiyya as inheritors of the “Uthmāniyya” faction, those who demanded retribution for the murder of Caliph 'Uthmān and later supported Umayyad political claims. Theologically, these groups are defined by their affirmation of God's attributes and the beatific vision. Within this category, some are accused of extreme anthropomorphism, while others are portrayed as rejecting allegorical interpretation but tolerating ambiguity. In either case, Al-Qalhātī associates them with *tashbīh* and *tajsim*. Importantly, the term *Şifātiyya* should not be equated exclusively with Sunnism; rather, it was a broader category covering different theological orientations, from traditionalist literalists to groups like the Kullābiyya, Ash'ariyya, and even the Karrāmiyya.

The label *Ḥashwiyya* carries even sharper polemical connotations. In both Mu'tazilī and Ibāḍī usage, it denoted ḥadīth-oriented traditionalists, especially Hanbalīs, accused of clinging to reports without rational scrutiny, accepting fabricated traditions, and justifying political authority through selective use of ḥadīth. By adopting this label, Al-Qalhātī portrays Sunnī groups as not only theologically flawed but also politically compromised—supporting obedience to unjust rulers, restricting the imamate to Qurashī lineage, and delegitimizing the early Khārijites by branding them *māriqa* (“renegades”). For the Ibāḍiyya, who saw themselves as heirs of the *muḥakkima*, such accusations were a direct assault on their identity, and al-Qalhātī responds by reversing the charge, associating extremism instead with radical Khārijite subgroups like the Azāriqa.

One methodological problem concerns the scope of these accusations. When al-Qalhātī lists fifteen groups under the category of *Şifātiyya–Mushabbiha–Ḥashwiyya*, it is unclear whether all are equally accused of anthropomorphism and “ḥashw.” His statement that “all these are from the Ḥashwiyya” could refer only to the last eight groups or to all fifteen. This ambiguity reflects the rhetorical nature of sectarian discourse, where terms served less as precise taxonomic categories and more as polemical tools of delegitimization.

A noteworthy passage in *al-Kashf wa'l-Bayān* states that these groups referred to themselves as *Salafiyya* and *Khalafiyya*, as well as *Sunnī* and *Jamā'a*. This is significant, since modern scholarship usually associates the earliest usage of the term *Salafiyya* with Ibn Taymiyya (d. 728/1328). Al-Qalhātī's report suggests that the term was in circulation much earlier, at least in the polemical awareness of rival groups. While this finding must be treated cautiously, it nonetheless invites a reassessment of the genealogy of Salafism as a historical concept.

The study concludes that Al-Qalhātī's work demonstrates how Ibāḍī polemics targeted Sunnī

groups on both theological and political grounds. Theological critiques centered on the accusation of anthropomorphism and blind reliance on ḥadīth; political critiques condemned obedience to unjust rulers, tribal exclusivity in the imamate, and claims of being the “saved sect.” These criticisms parallel Mu‘tazilī polemics in many respects, yet they also reflect the Ibāḍiyya’s distinctive need to defend their legitimacy against Sunnī and Shī‘ī polemicists. Ultimately, Al-Qalhātī’s classification illustrates how sectarian polemics in early Islam functioned not only to refute rival doctrines but also to construct communal identity and define the boundaries of orthodoxy and heresy.